

Pozorište u Autonomnom ženskom centru

Mada sam u mislima sve manje vešta da sakupim baš one potrebne reči i održim ravnotežu između dužnosti, nisam zaboravila sećanja i strasti, pozorišne predstave odigrane krajem devedesetih u *Ženskom centru*. A znamo dobro, najviše se pamte uspomene na ono što se jedva dogodilo. Feminističko pozorište je bio kratki trenutak umetničkog predaha, ali dovoljno dugačak da bi postao deo beogradskih ženskih legendi. U toj legendi dolaziš sa rečima koje nikada nisi rekla, odlično raspoložena, duhovita, ležerna, sa komadom pice i limenkom, da konačno zavoliš te sasvim ženske ambijente i one zavole tebe. Eto, takve su ženske legende, one nisu nimalo osvrtnje na juče, one bude među nama ono što stvarno nije bilo i onaj visoki energetski talas koji nije prešao preko nas. A moglo ga je biti.

Znam da će vremenom nestati moja šuma, samo ću ostati ja kao brzi vazduh zaduvana u njenim nepostojećim ženskim krošnjama. Istruliće i korenje moje šume a ja ću se i dalje ljutito u trku saplirati, preskaćući nevidljivo korenje sećanja. Otići ću, praveći se da ne vidim senke onih žena kojih više nema i izaći ću iz ženske šume na zaboravljeni put koji neoprezne vodi nazad u prošle zagrljaje i na začarane staze ženske šume, nazad u ženske krošnje nestalog drveća. Znam dobro da se ništa nije dogodilo, to je samo jedna neumesna, nepotrebna i na svaki način ružna raskrsnica doprinela nastanku sećanja, razdvojivši one koje su bile suviše slične i suviše jedna na drugu bezrazložno ljute.

Definitivno, pozorište je tu postalo nešto drugo, žensko, nešto krajnje uzbudljivo i nepogrešivo neprolazno, vazдушna aura u nemom susretu dva istovrsna ženska bića, razdvojena u kretanju, ono što omogućuje viđenje i tu je postala vidljiva neka nova, skroz čista drama. Ničeg zapravo i nije bilo, sem rastanka koji je zauvek među ženama prisutna i konačna zadržanost razdvojenosti. Ostao je isti samo sivi, tiršovski asfalt, retka trava u unutrašnjem dvorištu, polomljene klupe u obližnjem parku na košavi. Kao ambijent retkih, neuspešnih i kratkotrajnih susreta kroz ženski međuprostor. Neminovno, zaorano je vreme mačem promena dok zastaju začarane devojke, zastajem i ja, na mostu za koji sam mislila da sam odavno prešla i svečano gledam kako tamna reka teče, dugo slušam i ćutim svoj nepovratni odlazak.

Tragam za tvojim upornim pozorištem poželjih vrlina Zorice, da opet prevarim sebe svojim verovanjem u njih. Zašto smo te tako temeljno izgubili? Znala si da pažljivo zagledaš svaku stvar, da dobro pronikneš u sve, sve da razumeš. To je kod mene stvorilo nadu u tvoj povratak. Ti nisi bila žena koja vidi znamenja, otkriva proročanstva i predskazuje događaje koji se obistinjuju. I baš zato sam verovala da moraš da se vratiš.

Nikada nisam prestala da žalim što žene teku kao vode i otiču brzo kao brodovi pred mojim očima punih užarenog drveta, vetrovitih prolaza i napetih belih jedara. Doduše, iskustvo mi govori, da žene nikad ne mogu da budu izgubljene. Tešim se: one se lako snađu na trgovima cveća i u naše živote gotovo uvek dolaze same i nepozvane. Ali samo tu i nigde više, u toj luci drvenih brodova jedna prošla ulica može da me pojede. Jer sa dodirrom tih predstava nastala je varka u parče ničije nade, zbog koje se uzdam da prošlost može i kroz zatvorena vrata opet da uđe, sada i ovde.

Moje sećanje

Smatralo se tada da vreme nije bilo za uredan, pristojan pozorišni život. Činilo nam se da ne treba pristati na bilo kakav umetnički eskapizam, a onaj pozorišni je nekako bio najsumnjiviji, kao najgora vrsta kompromiserskog suživota sa mrskim režimom, na ivici otvorene podrške. Posle te dve predstave u *Ženskom centru*, shvatila sam da je svako vreme odlično za pozorište. I nikada više nisam prekinula kontinuitet svog prisustva u pozorištu. Za mene su i danas obe predstave jedan produženi pozorišni događaj. Poruka tih predstava za mene je i danas aktuelna, važeća i jaka: „... Bitno je imati noge u glavi, prave noge! Broj nogu nije važan, bitna je spremnost na trk iznutra!... Biti spreman na let je više nego biti ptica!”

Ambijent

Zorica Jevremović objašnjava da je ambijent za nastanak predstava u okviru feminističkog pozorišta bio važan, jer je to bila 1997. godina, koja je ušla u korpus ratnih godina na ex-jugoslovenskom prostoru, što je njoj odgovaralo kao primeren motiv da radi sa naturščicima. Jasno je da je značaj tog ambijenta daleko prevazišao opravdanje za rad sa tim glumcima. Da nije bilo rata, ne bi se stvorilo ni pozorište u ovom kvartu, „Pozorište u Tiršovoj 5a”. Ne bi se ni autorica a ni sve mi, njena publika, osećale tako loše zbog onog što se događalo prethodnih desetak godina. Na sve gadosti devedestih, njoj su još i zabranili premijeru „Put u nemoguće ili potraga za boginjom Klio” u eksterijeru bolnice „Dr Laza Lazarević” (1995). Muškarci su tokom devedesetih i van ratnih poprišta, pokazali sva svoja ratoborna „umeća”, plus nasilje i nepristajanje na dijalog, a žene svoja ograničenja i trpljenje u patrijarhalnom svetu ratnih pobeda i poraza.

Autorka je imala zadatak, trebalo je naime, iznaći metod umetničke borbe koji će jednovremeno biti „etički” koliko i „estetički”, kako to ona objašnjava. I sve mi smo imale nekako sličan zadatak, biti svoja, biti žena, a stvarati i podržavati drugost, prihvatiti druge ljude. Sve mi smo bile neke druge žene koje su radile nešto drugo, nešto, što nije bilo u sprezi sa moći birokratije. Žene su se same organizovale mimo državnih institucija, i činilo im se da u svojim feminističkim grupama mogu sve, i da pozovu na zajedničku akciju koja prevazilazi granice i nacije. Što su i (u)radile.

Nastanak

Ovom knjigom se ne daje odgovor na pitanje da li se pozorište može stvoriti od „štapa i kanapa”, pošto je činjenica da je to moguće, već se iz te očigledne činjenične mogućnosti izlažu događaji vezani za nastanak, odvijanje i prestanak/rastanak ovog projekta tipa „pozorišta kvarta”.

Autorka je prvo radila u pozorišnim i filmskim alternativnim grupama (KPGT, Art film, PPP), bila je osnivačica prvog „Uličnog dečjeg pozorišta” u staroj Jugoslaviji 1985. godine, „Džepnog pozorišta” u „Dr Lazi Lazareviću” 1993, kao i feminističkog pozorišta „PUT 5a”, koje je radilo u prostoru *Autonomnog ženskog centra protiv seksualnog nasilja*. Posle predstave „Bajka bluz” (1994) odigrane u „Džepnom pozorištu M” u prostoru gimnastičke sale psihijatrijske bolnice „Dr Laza Lazarević” u kojoj je jedna žena govorila o zaljubljenosti u drugu ženu, ovo je bilo po drugi put da se u gradu desio teatarski izraz žensko-ženske ljubavi. Ispovedni, na momente ljutit ton dveju devojaka o tome kako je jedna jednu „zavolela odmah”, na šta

joj druga na tu dugu priču sa mnogo detalja uzvraća konstatacijom da je ova sve to izmislila da bi je zadržala za sebe, liči na ljubavnu priču.

Zorica je osamnaestog aprila, posle prvog dana feminističkog skupa, učestvovala u protestnom maršu pod nazivom „Vratite ženama noć”. Ona objašnjava da je u jednom momentu na ženskoj žurki ugledala dve devojke kako plešu sedeći u invalidskim kolicima. Sedele su jedna do druge, njihale su ramenima po taktu muzike, i katkad se doticale glavom, rukom. I smejale su se orno i glasno. Bile su lepe, vedre, pristupačne. Posle kraćeg poznanstva, Zorica im je rekla da će s njima napraviti predstavu. Dragana i Vesna, tako su se zvale, kikotale su se, prihvatajući predlog. Ipak, ovo je bila žurka, neko nešto obeća, pa ispuni ili ne, ne uzima se kao greh. Ali autorka je mislila najozbiljnije. Zanela je ta njihova erotičnost, minimalni ženski pokreti koji su značili više od izveštačene erotske igre žena, koje hodaju nogama. A glumice, Vesna i Dragana, hodaju uz pomoć invalidskih kolica, a ta kolica, kasnije se ispostavilo, predstavljale su specifičan, njihov produženi medij.

Autorka je imala i dobar osećaj, pa se njen pristup u novi prostorni i socijalni ambijent nije kretao jalovim putanjama, već se išlo pravo ka cilju, bez nepotrebnog gubljenja energije i vremena. Jer kako ona objašnjava, nije smatrala za potrebno da pravi bilo kakve uvodne radionice. Ispravno je smatrala da je ženama u feminističkim grupama bilo dovoljno edukacije, radionica samopomoći, evaluacija, radionica „ventilacije”, radionica podizanja samosvesti i snage žena, radionica asertivnosti, radionica nenasilne komunikacije, unjkavih, beskraino ponovljenih radionica o odnosu majke i ćerke, a tek onih o kamingautu, ne zna im se broja. Zasićenost tim aktivnostima je sasvim sigurno bila opšte rasprostranjena, pa je tim pre čista glad za nečim novim, kreativnim, svežim, energizujućim izvorom, bila takođe nesumnjiva. Plus, za potrebe ženskog pozorišta, nije bilo ni prostora, ni vremena da se urade pozorišne radionice. A ni autorka nikad do tad nije radila nešto što direktno ne vodi predstavi. Bila je i ženski realistična, nije bila zahtevna. Shvatila je da će imati svoje pozorište ako prihvati minimalističke uslove, tj. da može da uradi ono što se može, gde i sa čime se može.

U priču o nastanku pozorišta smešteno je i autorkino razumevanje položaja žena sa invaliditetom. Stvarajući pozorište, prihvatila je priču da su invalidkinje posebno ugrožene žene u porodici. Shvatila je i širi kontekst, da žena svoju snagu nalazi u sebi, njena teritorija je njena sopstvena, unutrašnja, ne osvajačko-posrednička. I da su njene potrebe usmerene ka dolaženju do središta vlastitog bića. Pokazala je i svoje novostečeno razumevanje da su invalidska kolica „čovečji produžetak”, odnosno „opštilo”, kao što su pegla, telefon, televizor, automobil. I da ih ima „hladnih” i „toplih”. Po tome su invalidska kolica „hladan” čovečji produžetak. Ali u ovom plesnom, koreografskom kretanju, ona postaju zajedno sa telom, delom i „vruće opštilo”.

I tako je krenulo prvo feminističko pozorište na Balkanu. Nova Arijadna. U subotu, 21. juna u „PUT-u 5a” (Pozorište u Tiršovoj 5a) sa početkom u 22 časa održana je svečana premijera „Arijadne”. Osnivačica tog prvog feminističkog pozorišta na Balkanu bila je Zorica Jevremović. Ukratko, tri stanice na putanji „PUT-a 5a” su bile osvojene, ostvarene. Odigrana je 21. predstava „Arijadne”, 31. predstava „Šaputavih devojaka” i ljubljanski video-performans „Šaputave devojke II” (1999). Po meri svih učesnica, umetnica, kako zaključuje autorka.

Događaj

„Voziti brzo znači vući duge pokrete rukama”, priča Vesna Draženović. Igrajući i voleći se, shvatile su da su im motivi životnih biografija isprepleteni, erotski oslobođeni, dramski integrisani. Veza između njih je bila uspostavljena. To su bili interaktivni pozorišni događaji. Ples me-

đu devojkama koje jedva hodaju, zamisao koja je možda, pre predstave, bila jeretička, utopijska. Ali, kada je magija počela, onda je sve postalo moguće, kao i ta noć kada se igrala zvezdočinka „Šaputave devojke”, po tekstu i režiji Zorice Jevremović. To je bio njihov i naš životni trenutak, da u svako doba i na sve načine shvatimo da je moguće da međusobno razmenjujemo emocije, misli, dodire, i kad smo srećne i kad smo nesrećne, i kad se volimo i kad se mrzimo. Tu su bile dve seksi nimfe u dvokolicama marke „Champion Neo”, kako kaže kritičarka Zorica Kojić, Vesna Draženiović i Dragana Milinković, aktivistkinje ženske grupe „Iz kruga”. One su bile članice jugoslovenske ženske reprezentacije invalida i glumice „Pozorišta u Tiršovoj 5a”. Svi pokreti kolicima prema gledateljicama od tada su doživljavani kao poruka više: postale su sastavni deo predstave.

Tamo se dešavao ples u invalidskim kolicima, „večernja liturgija kao ženski molitveni čas za ispovedanje vere u vreme velikih praznika. Ženama je svaki dan praznik kad mogu da bivaju zajedno, da budu blizu jedna druge, da pričaju o svemu i svačemu što se ženskog života tiče”, saopštava autorka u katalogu predstave. Dragana i Vesna su iznele temu ženskog zaljublivanja u drugu ženu, verodostojno su izvele motiv suparničkog zapleta, i pri tome ga odglumile plešući u zadatom mizanscenu. Sećam se i danas, da mi se dah oduzimao na sve scene, gde su Vesna i Dragana u zagrljaju jedna drugoj, a i autorka navodi da je Vesna Draženiović otplesala tako da je i najtvrdim ženama u gledalištu zastala knedla u grlu. Toliko lepote, toliko erotične ženske igre! Ostalo je zabeleženo da su prisutne gledateljke s uživanjem pratile tu dugu scenu ne trepćući. Među njima je bilo i onih koje su za ljubavnu partnerku izabrale ženu. I iz jednih i iz drugih podgrupa gledateljki stvorila se kulturna publika ove predstave. Dolazile bi na predstavu treći, peti, deveti put. Kako koja.

Niko u ovom scenskom prostoru nije ostao imun na čulne vibracije koje ispuštaju pokreti Devojke kratke kose, minimalne ali efektne, pri čemu bi govorile dramski tekst, završavale su uvek sa muzičkom frazom „Prelida” Ljudmile Frajt. One su uspele da otvore svoja tela u sve dostupne pokrete, ostvarivale pred nama naizgled nemoguće. Ove plesačice su imale u sebi suspregnutu energiju, možda zbog dugog sedenja u kolicima, možda zbog duge neverice da mogu sve što su pokazale i dokazale da mogu. Kosa je takođe radila svoju radnju: prekrivala lice, otkrivala ga delimično, potom pokrivala u celosti. Fenomen „žena i kosa” i u ovoj predstavi ima nevidljiv početak žestokog dejstva kose, gde telo žene u plesnom pokretu zadobija vilinsko obeležje kose.

Zorica se priseća da koliko je tekst u predstavi potraživao od njih da budu smione, odmerene, strasne, ali skoro nimalo humoristične, toliko je njihov privatni govor bio prepun gego-va, dosetki, komičnih situacija. Kakvo druženje, ni traga od tužnih, sumornih osobina osoba s hendikepom, kako se invalidi najčešće predstavljaju u javnosti. Eto još jednom, toliko milosti, toliko ljupkosti, toliko ženske moći u tim devojačkim telima... I toliko pameti. Skovani su i novi termini, spontano i neminovno. Gledajući kako se ove dve naturščkinje nadmeću u savršenstvu emotivnog i telesnog iskaza, ne ostaje ti drugo do da osmisliš samo za njih nove reči za ono šta one predstavljaju: *maštovidnicu* i *snovohodnicu*. Dva termina nastala iz autorkinog osnovnog određenja ovih nadahnutih žena-*snoviđajnica*.

Mnogi u gledalištu van Srbije nisu shvatili da glumice zaista žive u kolicima, videvši u tom njihovom hendikepu čak nekakvu političku metaforu. Naime, van Srbije se smatralo da je to super originalna umetnička ideja, staviti glumice u invalidska kolica – „to je prava metafora za invalidnost ljudi u Miloševićevoj Srbiji”. S nevericom se prihvatilo objašenje da su glumice po svom autentičnom fizičkom statusu, osobe sa invaliditetom. A u Srbiji je bilo nedoumica, zašto je to predstava samo za žene, kako su to odredile feministkinje(?). Koliko je ovo obostrano „treniranje” pomoglo feministkinjama, u kojoj meri su postale svesne svoje odluke da one-

moguće muškarce da uđu u pozorište? NE je izgleda mnogo više osvestilo mogući muški deo publike. Nisu mogli da uđu, ali su pokušali da pišući o fenomenu nastajanja pozorišta i propagirajući sadržaje predstava odrade javni, profesionalni posao. Autorka se priseća da su žene a feministkinje pokazale svoju javnu, kulturološku (ne)moć.

Rastanak

Putanja „PUT 5a” je išla pravo uvis, a potom je naglo potonula. Nekim ženama iz ženskih grupa to nije bilo neobično – događa se u feminističkim grupama da projekti propadnu bez vidljivih razloga. Samo što ovo pozorište nije bilo aktivistički projekat već kulturni obrazac za feminističku kulturološku praksu. Pa možda nije morao baš da nestane tek tako, prebrisan onim što autorka naziva ženskom nemoći ili ženskom sujetom.

Predstave Zoričinog feminističkog pozorišta nastale su u kancelarijskom ambijentu *Ženskog centra*, dakle prostoru, koji ni na koji način nije mogao da garantuje bilo šta osim onog što se desilo, pogotovo ne kontinuitet i dugotrajnost dešavanja, a desilo se nekoliko desetina izvedbi dve predstave. Parket, prostirke, stolovi, oglasne table, fotokopir mašina, sve oznake ovog ženskog radnog prostora vibriraju možda i danas značenjem koje su ostavile 'Šaputave devojke'.

„Jedna priča kaže da je naš život kao kuća. Kroz nju prolaze mnogi, neki se zadržavaju, neki odlaze. Oni koji prolaze odlazeći, priča kaže, požele katkad da se vrate i zauzmu stara mesta. I vraćaju se – kao duhovi. Nove ljubavi im ne daju mira i duhovi posle bezuspešne borbe definitivno napuštaju život osobe koju su izvesno vreme voleli.” – piše autorka u katalogu predstave. Ali, kaže da je bilo i zavisti. I među eminentnim borkinjama za ljudska prava invalidkinja. Zbog toga što je verovatno teško gledati pedeset minuta toliko lepote, visprenosti i umne snage, sve vreme gledajući to nezamislivo koreografsko kretanje, shvatajući da mi malo šta od toga možemo. Ili, tačnije, da nikad ne bi mogle ništa slično da učinimo na sceni, i kad bi postala glumica „PUTa 5a” po nečijoj zamisli. Umetnički doseg Dragane Milinković i Vesne Draženović je bio tako visok da je puka ljudska zavist bila podrazumevajuća, iako je bolela. Ratnice i viteškinje će osloboditi ostatak ženskog sveta, samo da im poveruju i one neslobodne.

Jedino što ostaje kao rana koja ne zarasta su ljudi s kojima si započeo stvaranje pozorišta na mestima gde ono pre toga nikada nije bilo. Autorka se seća da je posle desetak godina „u eksterijeru psihijatrijske bolnice *Dr Laza Lazarević*” ostavila unesrećene članove ansambla „Džepno pozorište M”: ljude sa dijagnozom, ljude bez dijagnoze, elitne umetnike i decu iz susjedstva bolnice. Reči nisu dovoljne da opišu to stanje beznađa, napuštenosti, odbačenosti. Niko nije plakao, a sve je bilo vrisak.” U ženskom pokretu možda ni to, samo naša kratkotrajna zapitanost, gde su sada, hoće li biti novih sličnih projekata...

Posle svega

U Srbiji ni u 2010. godini osobe sa invaliditetom nemaju personalne asistente, školuju se na nedostupnim fakultetima, nemaju stanove za nezavisan život, zasebne ili za par njih kada bi jedan pomagao dvojici prijatelja u zajedničkom stanu, gde pol ne bio odlučujući, već lični izbor s kime će deliti stan. Osobe sa invaliditetom ni od koga ne dobijaju stanove, nema listi čekanja ni u kakvom preduzeću, instituciji. Kada kupuju automobile da bi ostvarili neke sasvim male, gotovo simbolične povlastice, to traje dugo i predugo, a sumnja da se tu nešto „muva i

kuva" ostaje stalno prisutna. Radnih mesta za „njih" gotovo i da nema, možda će zakonske kazne učiniti svoje i podići nam svima nivo svesti. Ovde ih još uvek nazivaju „osobama sa posebnim potrebama", što je još i najblaži vid diskriminacije. Oduzimaju im poslovnu sposobnost potpuno, obrazuju ih za zanimanja telefoniste koje više ne postoji, potpis faksimilom ne smatraju validnim a od elektronskog smo još udaljeniji. Nije im omogućen život po meri građanina kome moraju da budu dostupne sve institucije, od državnih, do kulturnih i sportskih, svi javni prostori, od trgova, ulica, parkova do pozorišta i stadiona.

Ipak, imale smo predstavu „Šaputave devojke", što je možda mala ali još uvek vibrantna satisfakcija, optimistička protivteža depresiji i skepsi da će situacija ikada biti bolja.

Prof. dr *Zorica Mršević*, 2010